

SOSIAALITEKNOLOGIA JA KRIITTINEN YHTEISKUNTATIEDE

Veikko Pietilä

Olen ymmärtänyt asian niin, että koska olen kirjoitellut jonkin verran yhteiskuntatieteen suhteesta yhteiskunnalliseen käytäntöön — ja tähän liittyen kriittisestä yhteiskuntatieteestä — minulta tässä yhteydessä odotetaan juuri tähän aiheeseen liittyvää puheenvuoroa. Käsittelenkin siis tätä aihetta.

I

Yhteiskuntatieteen ja yhteiskunnallisen käytännön suhde voidaan ymmärtää kahdella eri tavalla, jotka ovat toisilleen lähes vastakkaiset. Olen nimittänyt näitä kahta tapaa *sosiaaliteknologiseksi* ja *kriittiseksi* käsitystavaksi. Sitä, miten nämä kaksi käsitystapaa ovat toisilleen vastakkaisia, voidaan valaista tarkastelemalla esim. *Popperin* ajattelua. Popperhan erottaa toisistaan historisistisen ja sosiaaliteknologisen yhteiskuntatieteen ja pitää nimenomaan jälkimmäistä oikeana yhteiskuntatieteenä.¹ Hänen mukaansa tätä oikeaa, sosiaaliteknologista yhteiskuntatiedettä edustava tutkija ei ole kiinnostunut siitä, mitä käytäntömme muodot — esim. yhteiskunnalliset instituutiot kuten vaikkapa valtio — ovat ja mikä ne on synnyttänyt. Miksi ei? Vastaus on luullakseni se, että Popperin mukaan sosiaaliteknologi-tutkija näkee niiden olemassaolon triviaaliksi itsestäänselvyydeksi, missä ei ole mitään kysyttävää. Ts. hän näkee, että ne ovat olemassa yksinkertaisesti ratkaistakseen niitä ongelmia tai tyydyttääkseen niitä tarpeita, joita ne käytännöllisessä toiminnassaan ratkaisevat ja tyydyttävät, olivatpa ne sitten syntyneet miten tahansa, suunnitellusti tai — kuten useimmiten — sattumalta.² Ainoa, mikä tällöin voi osoittautua ongelmaksi, on se, että ne saattavat toimia tehtävissään tehottomasti, haittoja tuottaen tms. Juuri tästä syystä sosiaalitekologiaa tarvitaan. Sen tehtävänä on pyrkiä ratkaisemaan tällaisia teknisiä pulmia.

Kriittinen yhteiskuntatieteilijä taas suhtautuu käytäntömme muotoihin päinvastaisella tavalla. Häntä — kuten Popperin arvostelemaa historisistiakin — kiinnostaa se, mitä nämä muodot ovat ja miksi ne ovat olemassa. Se, että häntä kiinnostaa tämä kysymys, osoittaa, ettei hän pidä niiden olemassaoloa välttämättä triviaalina itsestäänselvytenä. Ts. hän epäilee, ettei se, mitä ihmisten itsensä näkemää tarkoitusta palvelemaan — siis mitä ongelmaa ratkaisemaan tai mitä tarvetta tyydyttämään — tietty käytännön muoto kehittyy, välttämättä kerro kaikkea siitä, mistä siinä on kyse. Esim. sosiaaliturvajärjestelmän nähdään tavallisesti syntyneen takaamaan ihmisten sosiaalista turvallisuutta, toimeentuloa tms.³ Tätähän tuo järjestelmä välittömän käytännöllisesti ymmär-

rettynä tekee. Kriittinen yhteiskuntatieteilijä kuitenkin epäilee, mahtaako tämä kertoa kaikkea siitä, mistä tuossa järjestelmässä on kyse. Hän epäilee, mahtaako se ongelma, mitä sosiaaliturvajärjestelmä ratkaisee, olla tällaisesta välittömän käytännöllisestä näkökulmasta lainkaan hahmotettavissa. Orien-toitueessaan tällä tavoin hän pitää sitä, mikä sosiaaliteknologin mielestä on päi-vänselvä trivialeetti, mitä keskeisimpänä yhteiskuntatieteellisenä ongelmana, sinä ongelmana, jonka tutkimista vasta voidaan pitää yhteiskuntatieteellisenä tutkimuksena sanan vaativassa merkityksessä.

Siitä epäilystä, että käytäntömme muodot kukaties eivät ole jäännöksettä eivätkä ehkä edes ensisijaisesti sitä, mitä niiden on tarkoitettu olevan ja siis mitä niiden yleisesti — so. arkis-käytännöllisesti — ajatellaan olevan, seuraa loogisesti se epäily, että se arkis-käytännöllinen ajattelu, joka ottaa ne tällai-sina, on tältä osin 'vääriä tietoisuutta'. Sikäli kuin näin on, inhimillis-yhteis-kunnallisessa käytännössä on jotain, mikä jää toimivalta ihmiseltä itseltään tiedostamatta, jos hän tarkastelee käytännöllistä toimintaansa vain totunnaiseen tapaan, vain arkis-käytännöllisesti. Eli tällöin se, miksi ihminen oman käytän-nöllisen toimintansa ymmärtää, ei välittömästi ilmaisisi sitä, mistä siinä itse asiassa on kyse, mikä taas merkitsisi sitä, että ihminen ei olisi omaa toimintaansa tietoisesti suvereenisti hallitseva subjekti. Kriittinen yhteiskuntatiede ha-luaakin tutkia käytäntöämme juuri tämän epäilyn asettamassa horisontissa. Niinpä kriittinen ajattelu hahmottaa yhteiskuntatieteen ja yhteiskunnallisen käytännön suhteen siten, että yhteiskuntatiede asettaa kohteekseen juuri tuon käytännön kysyen, mitä se oikeastaan on ja miksi se on sitä, mitä on. — Koska sosiaaliteknologinen ajattelu ei epäile käytäntöämme ongelmaksi edellä esite-tyssä mielessä vaan pitää sitä vain sinä, minä se käytännöllisesti tulee ane-tuksi, se ei kysy sitä, mitä se on, vaan vain sitä, miten sitä voitaisiin tehok-kaimmin, vähimmin haitoin tms. toteuttaa.

II

Haluan seuraavaksi perustella kriittisen yhteiskuntatieteen tarpeellisuutta pitkänpuoleisella lainauksella eräästä *Habermasin* artikkelista. Habermas⁴ kirjoittaa näin: »Ne jo Marxin diagnosoimat jännitykset, jotka vallitsevat tuo-tannollisten voimien ja yhteiskunnallisten instituutioiden välillä ja joiden rä-jähdysvaara ydinaseaikakaudella on ennustamattomassa määrin kasvanut, saa-vat kiittää olemassaolostaan sitä ironista suhdetta, missä tekniikka on käytän-töön. Teknisen edistyksen suunta on vielä nykyäänkin pitkälti sellaisten yhe-teiskunnallisten intressien määräämä, jotka kumpuavat luonnonvoimaisesti yhe-teiskunnallisen elämän uusintamispakosta ilman että niitä sellaisinaan reflek-toitaisiin tai konfrontoitaisiin yhteiskunnallisten ryhmien valistuneen poliitti-sen itseymmärryksen kanssa; tämän seurauksena uusi tekninen taitaminen mur-tautuu sen kummempimmita valmisteluita elämäkäytännön olemassaoleviin muotoihin; tekniikan laajentuneen käyttövallan suomat uudet voimavarat te-kevät sen epäsuhtaan ilmiselväksi, mikä vallitsee äärimmilleen pingoitettu ra-

tionaliteetin ja refleктоimattomien päämäärien, jähmettyneiden arvojärjestelmien, kestäättömien ideologioiden välillä.

Tänään on teollisesti edistyneimmissä järjestelmissä pakko ryhtyä tarmokkaaseen yritykseen, jonka tähtäimenä on pyrkimys ottaa tietoiseen hallintaan se teknisen edistyksen välittyminen suurten teollisuusyhteiskuntien elämäntilanteeseen, joka tähän asti on toteutunut luonnonhistoriallisesti. (...) Teknisen edistyksen suunnittelemattomien yhteiskuntakulttuuristen seuraamusten kautta ihmiskunta on asettanut itselleen vaatimuksen oppia hallitsemaan yhteiskunnallista kohtaloaan eikä ainoastaan loihdittamaan sitä esiin. Tähän tekniikan asettamaan vaatimukseen ei tekniikka yksin pysty vastaamaan. Ennemminkin on tarpeen saada käyntiin poliittisesti vaikuttava keskustelu, joka asettaa teknisen tietämisen ja osaamisen yhteiskunnalliset voimavarat rationaalisti sitovaan yhteyteen käytännöllisen tietämyksemme ja tahtomme kanssa.» — Näillä sanoillaan Habermas haluaa — näin ymmärtäisin — painottaa sitä, että se nykyinen tilanteemme, missä käytäntömme kehitys määräytyy luonnonvoimaisesti — so. meidän kauttamme mutta ilman että me sitä suvereenisti hallitsimme tai edes tarkoin tiedostaisimme — »yhteiskunnallisen elämän uusintamispakosta», on johtamassa hyvin vakaviin seuraamuksiin. Tässä tilanteessa meidän olisi tehtävä kaikkemme, jotta saisimme 'valloilleen päässeen' käytäntömme hallintaamme. Tämä taas ei voi onnistua ilman sen selvittämistä, mistä nykyisessä käytännössämme ja sitä luonnonvoimaisesti määräävässä »yhteiskunnallisen elämän uusintamispakossa» on kyse. Ts. me emme enää saa ottaa käytäntöämme sosiaaliteknologiseen tapaan yksinkertaisesti vain annetuksi tulevana vaan meidän on ruvettava kysymään kriittisesti, mitä se on ja miksi se on sitä, mitä on.

III

Miten »yhteiskunnallisen elämän uusintamispakko» käytäntöömme määrää? Kuvattessaan kapitalistisen yhteiskunnan pakonomaista rationaliteettia *Max Weber*⁵ vastaa — tosin epäsuorasti — tähän kysymykseen seuraavalla tavalla: »Nykyinen historiallinen talousjärjestelmä on suunnaton kosmos, johon yksittäinen ihminen syntyy ja joka hänelle — ainakin yksittäisenä ihmisenä — annettuna on tosiasiallisesti muuttamattomissa oleva häkki (Gehäuse), jossa hänen on eläminen. Se pakottaa yksittäisen ihmisen — sikäli kuin tämä on sidoksissa markkinoiden yhteyteen — noudattamaan sille ominaisia taloudellisen toiminnan sääntöjä. Tehtailija, joka toimii pitempään näiden sääntöjen vastaisesti, on joutuva taloudelliseen perikatoon yhtä vääjäämättömästi kuin sellainen työlläinen, joka ei voi tai tahdo siihen sopeutua, on joutuva kadulle työttömien joukkoon.» Tämä »modernin, mekaanis-koneellisen tuotannon tekniisiin ja taloudellisiin edellytyksiin sitoutuneen talousjärjestelmän mahtava kosmos» määrää »suunnattoman pakkonsa kautta nykyään kaikkien niiden yksittäisten ihmisten — eikä pelkästään taloudellista ansaintatointia harjoittavien — elämäntyyliin, jotka tähän koneistoon syntyvät, ja tulee ehkä näin tekemään aina

siihen asti kunnes viimeinenkin sentneri fossiilisia polttoaineita on palanut loppuun».⁶ Weberin mukaan kapitalistinen järjestelmä pakottaa ihmiset oman taloudellisen perikatonsa uhalla toimimaan tavalla, jonka seurauksena koko ihmiskunnan olemassaolon edellytykset ovat yhä lisääntyvästi vaarantuneet. Weber — kuten hänen viimeksi lainatut sanansa osoittavat — suhtautuu tilanteeseen pessimistisesti: hän ei näe, että 'kapitalismin rautahäkistä' olisi ulospääsyä. Ts. hän ei näe, että voisimme saada käytäntömme omaan hallintaamme. On kriittisen yhteiskuntatieteen, kriittisen ajattelun ja kriittisen kollektiivisen toiminnan tehtävä vastata siihen, onko näin vai ei — so. onko kapitalismi koko historian loppu vai onko se, kuten on sanottu, vain ihmiskunnan esihistorian loppu, eteisaula sen varsinaiseen historiaan.

LÄHDEVIIITTEET

¹ K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies I—II* (2nd rev. ed.), Routledge & Kegan Paul, London 1952, s. 22—25.

² K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, London 1957, s. 64—70.

³ Ks. esim. H. Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka*, WSOY, Porvoo/Helsinki 1961, s. 156—277.

⁴ J. Habermas, *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'* (9. Aufl.), Suhrkamp, Frankfurt am Main 1978, s. 117—118.

⁵ M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I* (6. Aufl.), J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1972 (1920), s. 37.

⁶ M. Weber mt., s. 203.